

KRIGEN OG PRIMÆRKILDENE – EN HISTORIE OM DIGITALISERING OG TILGJENGELIGHET

Kjetil Korsnes

Tilgang til primærkilder er svært viktig for å sette krigshistoriske hendelser i perspektiv, forstå den historiske konteksten og forklare årsakssammenhengene. Dette er ofte en utfordring med lokalhistoriske beskrivelser om Andre verdenskrig, der mangel på slike kilder ofte resulterer i overdramatisering og, i verste fall, feilaktig vurdering av bakgrunn og betydning. Ny teknologi for digitalisering gir i dag store muligheter for å gi bedre tilgang til primærkilder fra arkivene. Jeg vil peke på noen av dem ved å bruke digitalisert mikrofilm av tyske dokumenter fra Norge som et eksempel på hvordan dette kan gjøres. Eksemplet viser hva som er mulig å oppnå med begrensede finansielle ressurser, og samtidig behovet for å gjøre kildene tilgjengelig for allmenheten. Den store interessen for krigen gjenspeiles i en stadig voksende og omfangsrik litteratur, med mye medieomtale etter 75-årsmarkeringen for 9. april 1940, viser at primærkildene bør gjøres tilgjengelig for et stort, bredt og interessert publikum.

Digitalisering

Digitalisering er ikke noe nytt, og på internett vil det være mulig å finne mye kildemateriale som er gjort tilgjengelig. Det beste eksempelet er kanskje norske digitalarkivet.no som Riksarkivet står bak¹, og hvor det hele startet med kirkebøkene som er svært viktig for de mange som driver slektsgransking. Riksarkivet er ikke alene om å digitalisere og legge ut kildemateriale, noe de fleste større arkiver gjør i større eller mindre omfang. I tillegg finnes det egne prosjekter som digitaliserer primærkilder fra Andre verdenskrig, blant annet et tysk-russisk samarbeidsprosjekt

¹ Historien om tilblivelsen av digitalarkivet.no er gitt av Yngve Nedrebø i: Hva om det aldri hadde vært et statsarkiv i Bergen? Bergensposten nr. 4 2015, side 3-7. Artikkelen er tilgjengelig på Riksarkivet og statsarkivens nettsider: www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Bergen/Nettartikler/Bergensposten.

for å digitalisere tyske dokumenter fra russiske arkiv.² Fremtiden er digital også for arkivene, men det går sent, veldig sent, og materialet som gjøres tilgjengelig er ofte fragmentarisk eller rettet mot helt spesifikke og smale tema. I realiteten er man fremdeles avhengig av å reise til arkivene for å få tilgang til et større utvalg av viktig kildemateriale.

Kunnskap om hvilke primærkilder som finnes og hvor disse er arkivert, er helt sentralt for et hvert krigshistorisk prosjekt. Det er spesielt en stor utfordring ved lokalhistoriske studier: Hvordan få man tak i alle relevante kilder når det oftest er knapt med både tid og finansielle ressurser? Selv store offentlige finansierte prosjekter har en slik utfordring, og man er nødt til å gjøre klare prioriteringer ut fra hva som er tema for studiene. Det finnes likevel noen muligheter.

For å vise hva som er mulig å få til med enkle midler og begrensede finansielle ressurser, skal jeg bruke digitalisering av originaldokumenter fra tyske militære avdelinger som var stasjonert i Norge under krigen som eksempel. Det viser på en god måte hva som skal til for å gjøre primærkilder tilgjengelig i et egnet digitalt format. Slike dokumenter har alltid vært svært vanskelig å få tilgang til, og de inneholder mye nyttig informasjon om krigshendelser. Det er ofte viktig å dokumentere hva som faktisk utspant seg lokalt rundt om i Norge, og (lokal-) historikere har derfor stor nytte av å ha tilgang til slik dokumentasjon.

De tyske primærkildene jeg sikter til er knyttet til *Armeeoberkommando*, *Armeekorps*, *Infanteridivisionen* og *Marineoberkommando* (MOK). Dette er et materiale som er svært detaljert og omfangsrikt, og som er bemerkelsesverdig lite brukt i litteraturen om krigen. Det er overraskende, spesielt siden det er skrevet et stort antall bøker om Andre verdenskrig og Norge. Det som har forbauset meg mest er hvor få tyske primærkilder som er brukt, selv i bøker som omhandler konkrete hendelser der den tyske okkupasjonsmakten var en sentral aktør. Det viser kanskje mest av alt behovet for å gjøre slike kilder lettere tilgjengelig, og i et digitalt format som er enkelt å håndtere. Manglende tilgang til viktig dokumentasjon på tysk militær aktivitet, gjør at vi må starte med dokumenter fra de operative avdelingene som stod i Norge under krigen eller for å være mer nøyaktig, sikre tilgang til en sammenhengende dokumentsamling som dekker flest mulige kilder fra slike avdelinger. Først da vil vi få mulighet til å se et større bilde, og vi kan søke systematisk etter informasjon på en langt bredere front. Det vil gi noen svært interessante muligheter som vi ikke har i dag, og det er vanskelig å forstå at dette ikke har vært gjort for lenge siden.

² www.germandocsinrussia.com er nettsiden til det russisk-tyske fellesprosjektet som digitaliserer dokumenter (hovedsakelig tyske) fra det russiske forsvarsdepartementets arkiv, TsAMO. Her ligger det materiale som er relevant for Norge.

Mikrofilm fra National Archives and Records Administration (NARA) i USA. Vanlig (fotografisk film) og digitalisert mikrofilm på DVD-plater. I dag er det mulig å laste ned digitalisert mikrofilm som bestilles på arkivets nettsider. Bilde: Kjetil Korsnes.

National Archives and Records Administration (NARA)

Primærkilder (originaldokumenter) som stammer fra de tyske militære avdelingene i Norge finnes i flere arkiver, men særlig NARA i Washington, i USA, peker seg ut som et svært godt utgangspunkt for å lage digitale kopier. NARA tilsvaret det norske Riksarkivet, og er et veldig stort arkiv som blant annet har mye arkivmateriale fra Andre verdenskrig. Etter krigen ble store mengder beslaglagte tyske dokumenter avfotografert i mikrofilmformatet, og de originale dokumentene returnert til Tyskland og Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) på slutten av 1960-tallet.

Totalt har NARA over 70 000 mikrofilmer med kopier av tyske originaldokumenter.³ Arkivet rommer også mange mikrofilmer med dokumenter som stammer fra tyske avdelinger som var stasjonert i Norge. Man kan bestille digitale kopier av disse mikrofilmer via arkivets nettsider, og når de er blitt digitalisert, kan man laste dem ned til sin egen datamaskin. En digital versjon av mikrofilmen kommer da som en samling bilder i jpg-format. Antallet bilder (dokumentsider) per film varierer, men er typisk mellom 800 og 1200. Tilgjengeligheten må sies å være mye bedre enn for noen år siden, selv om det tar mange uker fra bestilling til leveranse. Å bestille digitale kopier av papirdokumenter er en helt annen sak. De fleste arkivene bruker svært lang tid (ofte måneder) på å levere bestillinger, og prisen per side er svært høy. Derfor er det en åpenbar fordel å bruke mikrofilmformatet: Det er billigere og raskere enn å bestille digitaliserte (skannede) papirdokumenter.

Tabell 1. Oversikt over mikrofilmer fra tyske militær avdelinger tilknyttet Norge 1940 til 45 ved NARA. AOK 20 hadde sitt operative område i Norge og Nord-Finland. Enhet = som angitt i NARA-guidene, Sub-enheter = avdelinger underlagt AOK, AK, infanteridivisjoner, MOK = Marineoberkommando, # ruller = antall mikrofilmer i NARA, Status = antall digitalisert markert med farge: Grønn er alle ruller digitalisert, gul er halvparten eller mer digitalisert, rød er ingen eller få digitalisert. Negativt tall i kolonne «Status» tilsvarer antall manglende ruller med mikrofilm.

Enhet	Sub-enheter	# ruller	Status	Kommentar
1	2	3	4	5
Armee-oberkommando (AOK) 20	Gruppe XXI AOK Norwegen 20. Gebirgs AOK AOK Lappland Bef.St. Finnland	101	101	Gruppe XXI eksisterte i 1940, AOK Lappland og Befehlsstelle Finnland eksisterte i starten av krigen men ble inkorporert i 20. Gebirgs-Armee.
Armee-korps (AK) Gebirgs-Korps	XXVIII Geb.-Korps	10	-9	Finland
	XIX Geb.-Korps	33	33	Finland, Nord-Norge
	XXXIII AK	4	4	Sør-Norge
	XXXVI Geb.-Korps	19	-19	Finland
	LXXI AK	4	4	Sør-Norge

³ Katelyn Myers. 2017. Nazi Archives and the Americans: From Legal Evidence to NARA Record Group. Honors Theses AY 16/17, University of Wyoming, USA. Artikkel: http://repository.uwyo.edu/honors_theses_16-17

1	2	3	4	5
	LXXI AK	9	9	Nord-Norge
Infanteri- divisjoner (ID)	2. Geb. Div.	12	12	Norge, Finland
	3. Geb. Div.	11	-4	Finland, Norge
	6. Geb. Div.	14	-10	Finland
	6. (SS) Geb. Nord	9	9	Finland
	7. Geb. Div.	10	-5	Finland
	25. Pz. Div.	1	1	Panzer Division, oppsatt i Norge
	69. I.D.	4	-2	Norge starten av krigen
	163. I.D.	17	-14	Norge starten av krigen, Finland
	169. I.D.	22	-22	Finland
	181. I.D.	5	-1	Norge
	196. I.D.	1	1	Norge
	199. I.D.	4	4	Norge
	210. I.D.	3	3	Norge
	214. I.D.	1	1	Norge
	230. I.D.	1	1	Norge
	270. I.D.	1	1	Norge
	274. I.D.	1	1	Norge
	280. I.D.	1	1	Norge
	295. I.D.	1	1	Norge
	702. I.D.	1	1	Norge
	710. I.D.	1	1	Norge
	Div Gr. Rossi	1	1	Finland
MOK Norwegen	MOK Norwegen Adm. Polarküste Adm. Nordküste Adm. Westküste Adm. Südküste	84	84	Inkluderer alle underliggende kommandoer (ikke flytende avdelinger) underlagt MOK Norwegen.
	# mikrofilmer	386	- 86	¾ av rullene er digitalisert

Tabell 1 viser de ulike militære avdelingen med relevans for Norge stilt opp med antall mikrofilmer som finnes fra hver enhet, noe som viser omfanget av slike filmer hos NARA. *Armeeoberkommando 20 (AOK 20)*, som hadde ansvaret for Norge

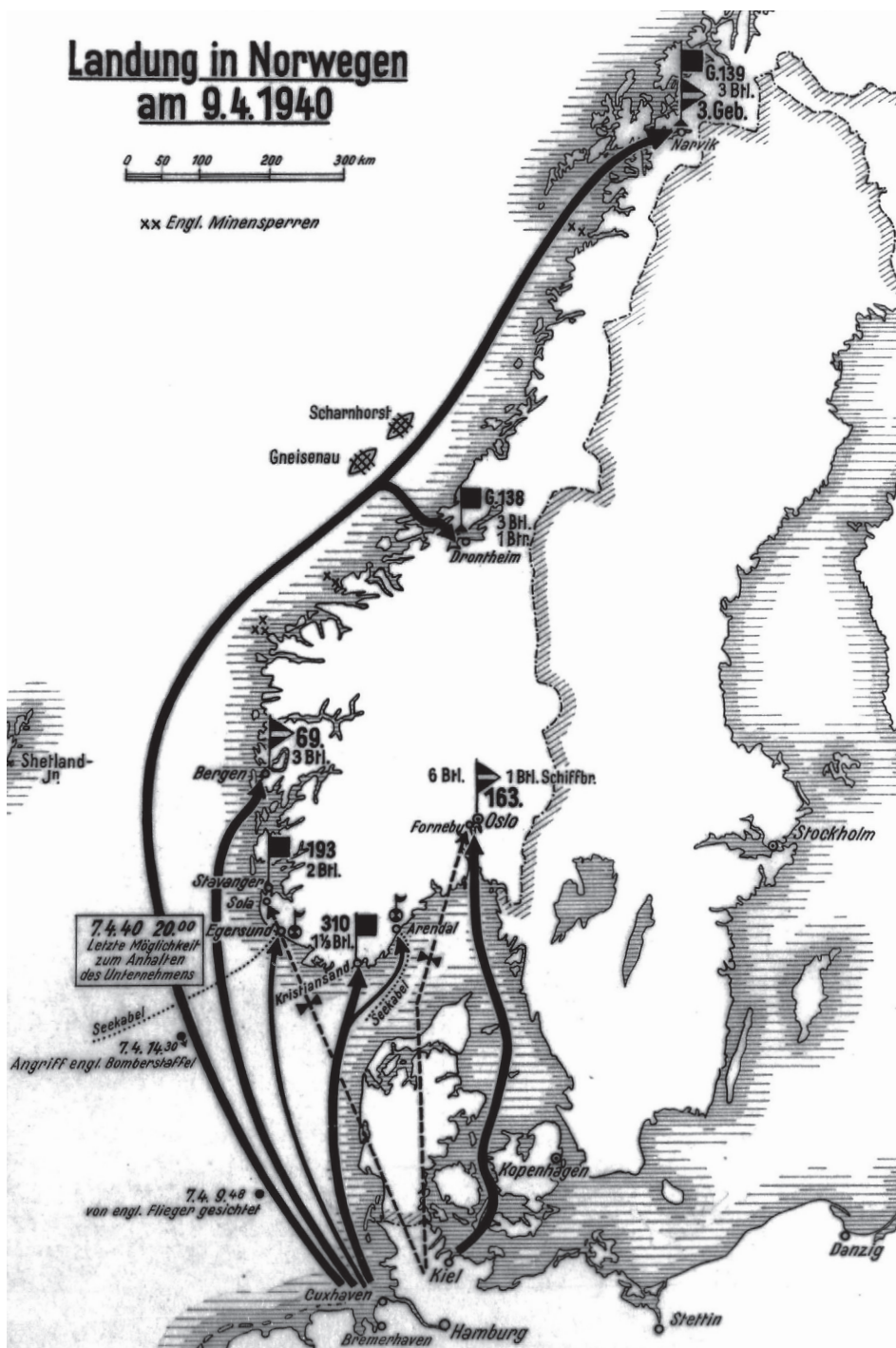
er en veldig interessant katalog å undersøke.⁴ Historikken til overkommandoen startet i 1940, der *Armeeoberkommando Norwegen* ble dannet samme høst, med formell status som *AOK Norwegen* fra april 1941. Generaloberst Falkenhorst fikk to roller i Norge, som *Wehrmachtbefehlshaber Norwegen* og dermed øverste militære leder for den samlede tyske krigsmakt (*Wehrmacht*). I tillegg var han sjef for *Armeeoberkommando Norwegen*, den tyske hær i Norge. Den tyske marine og flyvåpen hadde tilsvarende egne sjefer, som ledet henholdsvis *Marineoberkommando Norwegen* og *Luftflotte 5*. I juni 1941 etablerte *AOK Norwegen* en stasjon i Rovaniemi i Finland som del av angrepet på Sovjetunionen (*Unternehmen Barbarossa*). Denne ble gjort til en selvstendig enhet og gitt navnet *Befehlstelle Finnland*, og bestod som organisasjonsenhet frem til januar 1942, da den ble omgjort til *Armeeoberkommando Lappland* ledet av generaloberst Eduard Dietl. I juni 1942 ble *AOK Lappland* omgjort til *20. Gebirgs-Armeeoberkommando* (*20. Geb. AOK*). *AOK Norwegen* hadde sitt hovedkvarter i Oslo, og *20. Geb. AOK* i Rovaniemi i Finland. Den 18. desember 1944 ble *AOK Norwegen* og *20. Geb. AOK* slått sammen til *AOK 20* under ledelse av generaloberst Lothar Rendulic med hovedkvarter på Lillehammer. Han ble allerede i januar 1945 etterfulgt av general Franz Böhme. *AOK 20* bestod frem til den tyske kapitulasjonen i mai 1945.⁵

Dokumentene etter *AOK 20* er spesielle, siden den går fra april 1940 og helt frem til krigens slutt i 1945. Den er en av relativt få tyske AOK-nivåer som har materiale fra våren 1945. Antallet soldater tilknyttet infanteridivisjonene underlagt *AOK 20* var i november 1944 rundt 171 000 mann.⁶ Dokumentene fra *AOK 20*, et materiale på 112 000 dokumentsider, gir en god oversikt og svært detaljert beskrivelse av all militær aktivitet i Norge og Nord-Finland. Det er grunn til å se litt nærmere på *AOK 20* og hva som finnes av originaldokumenter her. Nivået under AOK var *Armeekorps*, og *AOK 20* hadde seks korps med ulike geografiske sektorer. *Armeekorpsene* 18., 19., 36. som stod i Nord-Finland og Øst-Finnmark var underlagt *20. Geb. AOK*. I resten av Norge stod 33., 70. og 71. *Armeekorps* underlagt

⁴ NARA guiden til AOK 20 er skilt ut som eget PDF-dokument som kan leses ned fra net-tadressen: <http://www.maparchive.ru/index.php/-aok.html>. Dette er en svært detaljert oversikt over hva som finnes på mikrofilmene som er katalogisert under AOK 20. AOK er organisert i T312-katalogen i NARA.

⁵ Hovedtrekkene i historikk i organiseringen av AOK 20 er hentet fra «*Guides to German records microfilmed at Alexandria, VA. No 48. Records of German Field Commands: Armies (Part VI)*». 1965. National Archives and Records Administration, Washington, USA. Publisert på arkivets nettsider.

⁶ Styrkeoppsettet i november 1944 er gitt i oversikt fra Generalstab des Heeres, folder H 1/394, mikrofilm T78-432 i NARA.

Kartframstilling av hvor tyske styrker angrep på ulike deler av kysten 9. april 1940.
Kilde: NARA T312-1074, PG 85517.

AOK Norwegen.⁷ De ulike korpsene bestod igjen av flere infanteridivisjoner, og de divisjonene hvor det finnes dokumenter fra i NARA-arkivet, er listet i tabell 1.⁸ Materialet i nivåene under *AOK 20* er fragmentarisk, og slutter oftest ved utgangen av 1943. Materialet er dermed, med noen unntak, veldig ufullstendig for de siste to krigsårene. Det samme gjelder for det tyske flyvåpenet (*Luftwaffe*), som i stor grad ødela sine dokumenter. Likevel er det spor etter aktiviteter fra både *Armeeekorps*, infanteridivisjoner og *Luftwaffes* infanteriavdelinger (som *14. Luftwaffe Feld-Division* som stod i Nordland fra 1943 og ut krigen) i dokumentene fra *AOK 20*. Ved NARA er det 302 mikrofilmer med materialer fra tyske hæravdelinger i Norge/Finland, anslagsvis rundt 300 000 dokumentsider.

Situasjonen er tilsvarende for dokumenter fra *Kriegsmarine* (den tyske marine), som også er fragmentarisk for de siste fire til seks månedene av krigen. Krigs-dagboken til *Marineoberkommando* (MOK) *Norwegen* er på 4095 sider og går dag for dag fra april 1940 til 15. januar 1945⁹. I tillegg hadde *MOK Norwegen* en hel rekke underliggende kommandoer, blant annet admiralene med ansvar for egne sektorer langs kysten, inndelt i Sør- og Vestlandet (*Admiral Westküste*), Midt-Norge (*Admiral Nordküste*) og Nord-Norge (*Admiral Polarküste*). Under admiralene lå *Kommandanten der Seeverteidigung*, fordelt i ulike områder; *Seeverteidigung Oslo*, *Kristiansand*, *Stavanger*, *Bergen*, *Molde*, *Trondheim*, *Sandnessjøen*, *Narvik*, *Tromsø*, *Hammerfest* og *Kirkenes*. Det laveste nivået var *Hafenkommandanten* i de større havnebyene. Ved NARA er materialet fra *MOK Norwegen* spredt rundt på 84 mikrofilmer, og i tillegg finnes det langt flere filmer som dekker andre deler av marinen, blant annet de flytende avdelingene (for eksempel flotiljer, krigsdagbøker for enkelt skip og flyvende maritime avdelinger). Det finnes derfor svært mange dokumenter fra *Kriegsmarine* som er relevante, og *MOK Norwegen* (se tabell 1) er mest sentral for å få god oversikt over den daglige, operative aktiviteten i Norge. I motsetning til de andre tyske våpengrenene ødela ikke *Kriegsmarine* dokumentene sine i samme omfang, og derfor er dette materialet også en svært god kilde til å spore aktivitet til den tyske hæren og flyvåpenet. NARA har over 4000 mikrofilmer med dokumenter

⁷ NARA guidene til armeekorpsene under AOK 20 kan finnes utskilt som egne PDF-dokumenter som kan lastes ned på nettadressen: <http://www.maparchive.ru/index.php/corps.html>. Armeekorpsene er organisert i T314-katalogen.

⁸ NARA guidene til infanteridivisjonene i AOK 20 finnes i PDF-dokumenter som kan lases ned på nettadressen: <http://www.maparchive.ru/index.php/divisions.html>. Infanteridivisjonene er organisert i T315-katalogen.

⁹ Detaljert oversikt over hva som finnes av material på mikrofilmene fra MOK Norwegen finnes i: *Guides to microfilmed records of the German navy, 1850-1945*, no. 4: *Records of the German Navy Operational Commands*. Er tilgjengelig som PDF-dokument på nettsidene til NARA: www.archives.gov. *Kriegsmarine* er organisert i T1022-katalogen.

	Iststyrke	Tagesstyrke	Gefechtsst.	Kampfstyrke
<u>A.O.K. Norwegen</u>				
280. I.D.	1.955	1.745	1.084	911
274. I.D.	7.951	7.097	5.475	4.899
710. I.D.	6.889	5.741	3.893	3.552
560. V.G.D.	9.151	8.559	6.994	5.654
Pz.Brig. Norw.	1.963	1.734	1.311	1.009
14. Lw.Felddiv.	8.970	8.892	5.876	5.065
702. I.D.	6.182	5.418	4.772	4.235
295. I.D.	8.246	6.663	5.404	5.037
insges.:	51.307	45.849	34.809	30.362
<u>(Geb.)A.O.K. 20</u>				
7. Geb.Div.	16.227	14.189	9.199	7.361
Div.Gruppe K	7.753	7.107	4.804	4.016
6.SS.Geb.Div.Nord	18.236	-	-	-
163. I.D.	11.801	10.546	7.245	5.715
169. I.D.	12.334	10.910	7.458	5.842
2. Geb.Div.	14.438	11.486	7.828	6.075
6. Geb.Div.	14.724	12.409	8.166	6.713
210. I.D.	5.800	5.131	4.167	4.070
199. I.D.	8.326	7.734	5.024	4.117
270. I.D.	4.612	4.172	2.899	2.301
230. I.D.	5.931	4.979	3.470	3.383
insges.:	120.182	88.663	60.260	49.593

Oversikt over avdelinger underlagt AOK 20 i november 1944. Viser antallet soldater i de ulike divisjonene. Et eksempel på oversikter funnet i høyere nivåer, Oberkommando des Heeres (OKH). Dokumentet er fra Generalstab des Heeres. Kilde: NARA T78-432, H 1/394.

fra *Kriegsmarine*, organisert i T1022-katalogen. Det er med andre ord svært mye kildemateriale på mikrofilm ved NARA arkivet som er relevante for Norge.

Denne typen primærkilder (tabell 1) er dermed svært nyttig for å dokumentere hendelser og vurderinger gjort på lavere og høyere militære nivåer. Dokumentasjonen er svært detaljert og gir mulighet til å spore og analysere militære, og til en viss

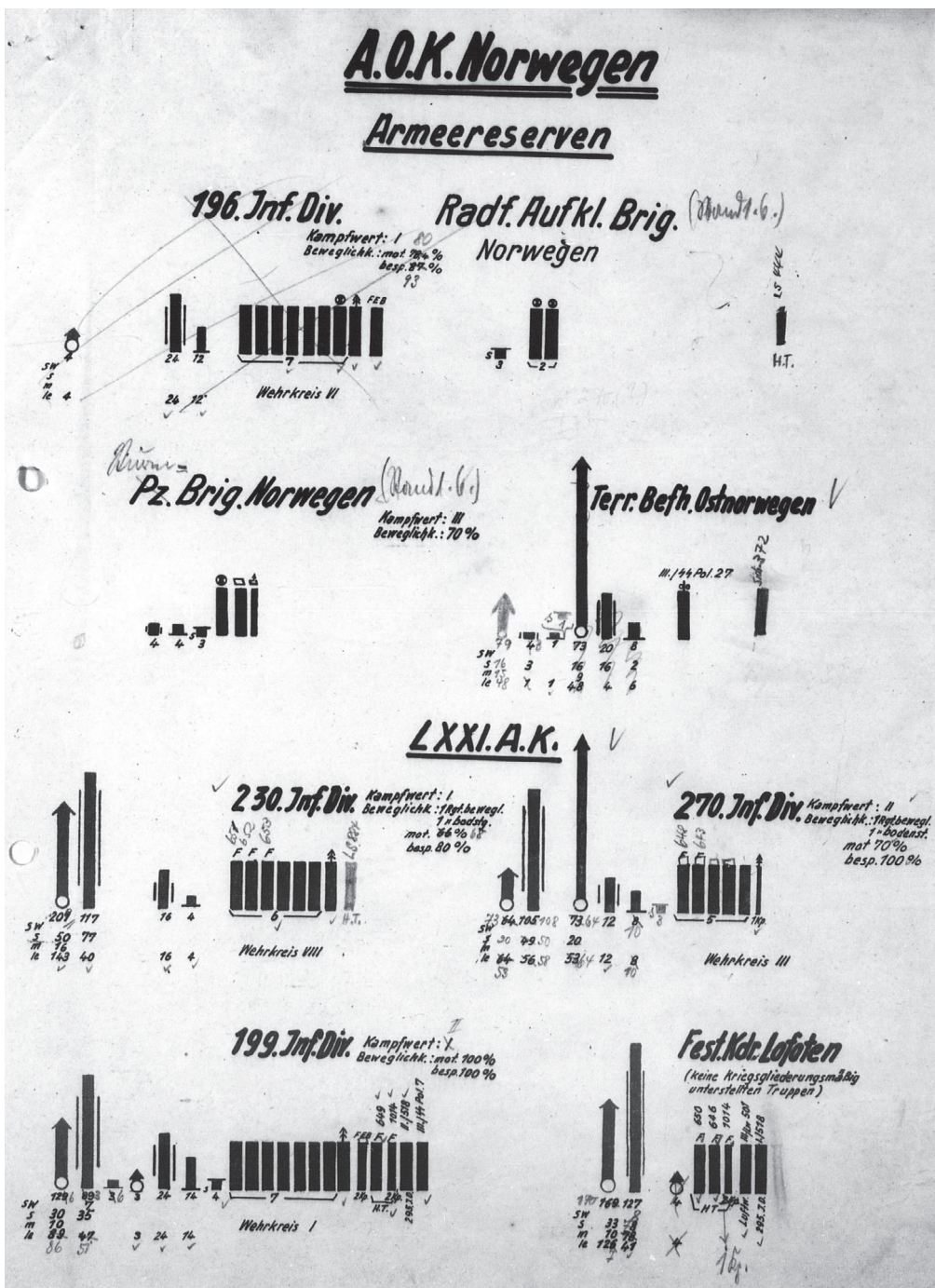
grad politiske, vurderinger av den tyske krigsinnsatsen i Norge. Blir dette materialet brukt? Nei, eller i beste fall i svært liten grad om en dømmer ut fra litteraturen. En viktig del av forklaringen er manglende tilgjengelighet, ikke som enkeltkataloger, men som en samlet, sammenhengende dokumentsamling som både fag- og lokalhistorikere kan bruke i sine studier. Vi har ikke noe arkiv i Norge som har dette materialet samlet. Vi må til USA eller Tyskland. Da blir det et interessant spørsmål om hvorvidt, og ikke minst hvordan, vi kan få lettere tilgang.

Tilgjengelighet av dokumentasjon

Materialet som er beskrevet, finnes i NARA-arkivet i mikrofilm, og hvem som helst kan bestille digitale kopier av filmene. Slik sett er det tilgjengelig for alle, men det medfører en meget stor ulempe eller begrensing. Å anskaffe en mikrofilm koster per i dag 135 dollar. Alternativt kan man reise til arkivet og gå gjennom mikrofilmene der (eller de originale papirdokumentene i BA-MA-arkivet i Tyskland), men også denne metoden koster forholdsvis mye og er svært tidkrevende. I realiteten har man derfor kun tilgang til de mikrofilmene man har råd til, eller får finansiering. For en enkelt person vil materialet beskrevet i tabell 1 derfor være en heller kostbar affære å få tilgang til.

Skal man dokumentere og analysere andre verdenskrig og Norge, trenger man i tillegg dokumenter fra andre sider av den tyske okkupasjonsmakten. Situasjonen er ikke noe bedre ved norske arkiver. Riksarkivet har dokumenter (papir), men i liten grad materiale som overlapper med det i NARA. Ved Hjemmefrontmuseet finnes det både papirdokumenter og en del mikrofilmer som overlapper med NARA-materialet, men man blir henvist til å besøke museets arkiv for å få tilgang. Det betyr at selv i dag er tilgjengelighet fremdeles svært begrensende hinder. Dette vil igjen påvirke fortellingene og historiene som skal fortelles. Det fører til at veldig mange, og da spesielt lokalhistoriske analyser og fortellinger mangler den større, historiske konteksten som bidrar til å sette tingene i perspektiv og forklare årsakssammenhenger. Å få til det, krever tilgang til et omfattende og sammenhengende kildemateriale på flere nivåer.

Eksemplet med tyske hær- og marinedokumenter kan overføres til mange andre områder med bruk av dokumentasjon fra norske, britiske, russiske og amerikanske primærkilder. Man er henvist til å kjøp fra, eller besøke de respektive arkivene. Det som legges ut som ferdig digitaliserte dokumenter er av svært begrenset i omfang, tilfeldig i utvalget og gir i beste fall bare tilleggsinformasjon. Sett i lys av dagens digitale hverdag og teknologiske utvikling, er det grunn til å se nærmere på om dokumenter kan gjøres lettere tilgjengelig. Ut fra interessen

Skjematiske oversikter over de tyske avdelingene underlagt AOK 20 (AOK Norwegen og 20. Gebirgs AOK) i juni 1944. Fra Wehrmacht Führungsstab (WFSt/Op (H) Nord) i Oberkommando der Wehrmacht. Kilde: NARA T78-432, H 1/428.

for Andre verdenskrig som kom i kjølvannet av 75-årsmarkeringen av det tyske overfallet av Norge, er det ingen tvil om at det er et behov for primærkilder. Store medieoppslag, antallet utgitte bøker, både faglige og populærvitenskapelige samt mengden artikler tyder på det. Når en studerer referanselistene i publikasjonene og artiklene, er dokumentasjonen ved NARA som er beskrevet her, veldig dårlig representert.¹⁰

Korsnes og Dybvig (2011) har vist en fremgangsmåte for hvordan primærkilder kan digitaliseres og organiseres, og peker på de store mulighetene som ligger der.¹¹ Våren 2015 ble derfor et privat initiativ¹² satt i gang for å se om det var mulig å gjøre et interessant og spennende eksperiment: Ville det være mulig, med svært begrensede finansielle ressurser, å sette sammen en komplett digital kopi med samtlige *AOK 20*-dokumenter fra NARA? Med andre ord å gjøre alle mikrofilmene tilgjengelig som en sammenhengende dokumentsamling?

Prosjekt komplett AOK 20

Utgangspunktet var arbeid som tidligere har vært gjort med digitalisering av mikrofilmer fra AOK 20, lånt fra mange ulike steder og i hovedsak enkeltfilmer kjøpt av privat personer. Slike mikrofilmer er blitt digitalisert over mange år (med fremgangsmåten vist av Korsnes og Dybvig, 2011), og ga et godt utgangspunkt for å lage en oversikt over de manglende mikrofilmene for deretter å kjøpe dem i fra NARA. Med en klar innsamlingsplan ble det satt opp et andelslag med flere privatpersoner for å finansiere et slikt innkjøp. Samarbeid ble nøkkelen for å få dette til, og hver enkelt deltager fikk gjennom å bidra tilgang til hele *AOK 20*. Struktur og systematikk var helt nødvendig for å få klargjort materialet digitalt, og den digitale versjonen er nå organisert slik at den er helt lik systemet NARA bruker. Dermed kan NARA-guiden over innholdet på mikrofilmene brukes, ned til PG-nummerering arkivet har gitt de ulike aktene (katalogene). Prosjektet ble ferdig senhøsten 2015, og viser at *AOK 20* er på 112 000 dokumentsider fordelt på 490 akter (lagret digitalt som PDF-filer, til sammen 117 GB data). Tabell 2 viser mer detaljert omfanget av

¹⁰ Det er flere eksempler på bøker som er kommet ut de siste årene som mangler sentrale primærkilder, som Asbjørn Jaklin: *Brent jord*. Gyldendal Forlag 2016. Boken omhandler brenningen og tvangsevakueringen av Finnmark, som det finnes god dokumentasjon på i AOK 20 dokumentene. Boken har få referanse til sentrale primærkilder, som AOK 20.

¹¹ Kjetil Korsnes og Olve Dybvig. 2011. Kilder i en digital verden – historien om hvordan en dorull ble til et PDF dokument. *Bergensposten* nr. 2, side 41-47. Artikkel er tilgjengelig på Riksarkivet og statsarkivenes nettsider.

¹² Prosjektet ble initiert av Kjetil Korsnes, Olve Dybvig og Bengt Stangvik, basert på digitaliserings- og innsamlingsarbeid gjort over flere år.

dokumentsider fordelt på ulike deler av *AOK 20*. For første gang er det mulig å lese sammenhengende hele *AOK 20*, på en svært enkel måte (med PC eller nettbrett), fra april 1940 til krigens slutt. Et tilsvarende prosjekt ble gjennomført for *MOK Norge* i 2017, og tabell 2 viser også omfanget av dette materialet. Dette viser at det er fullt mulig å gjennomføre grensesprengende prosjekter med svært knappe ressurser bare man samarbeider, jobber strukturert og er systematisk.

Tabell 2. Oversikt over omfanget av dokumenter fra Armee- og Marineober-kommando i Norge 1940 til 45. Armeeoberkommando 20, fra 101 mikrofilmer i NARA (T312/980-1075, T312/1647-1651). Marine Oberkommando Norge (MOK Norge), fra 84 mikrofilmer i NARA (T1022).

AOK 20	Antall sider	Antall akter/kataloger
20. Geb. Armee	49 165	185
AOK Lappland	9 595	32
Bef.St. Finnland	13 417	35
AOK Norge	25 903	142
Gruppe XXI	13 919	96
Total	111 999	490
MOK Norge	Antall sider	Antall akter/kataloger
Adm/MOK Norge	14 537	202
Adm Polarküste	5 710	175
Adm Nordküste	5 895	94
Adm Westküste	33 986	164
Adm Südküste	1 666	36
Total	61 794	671

Med utgangspunkt i det som er blitt gjort i *AOK 20*- og *MOK Norge*-prosjektene, jobbes det nå med å samle inn og digitalisere det som finnes av dokumenter på mikrofilm fra operative tyske hær- og marineavdelinger i Norge (vist i tabell 1). Den samme strategien ligger til grunn; innsamling fra ulike private samlinger og offentlige arkiver, og å fylle eventuelle hull gjennom koordinerte innkjøp av mikrofilmer fra NARA. Statusen er vist i tabellen (fargekode) der mer enn ¾ av disse mikrofilmrullene er digitalisert og strukturert. I løpet av nærmeste årene vil hullene tettes sakte, men systematisk. En komplett, digital versjon av det omtalte materialet fra NARA er bare en liten del av primærkildene det er behov for

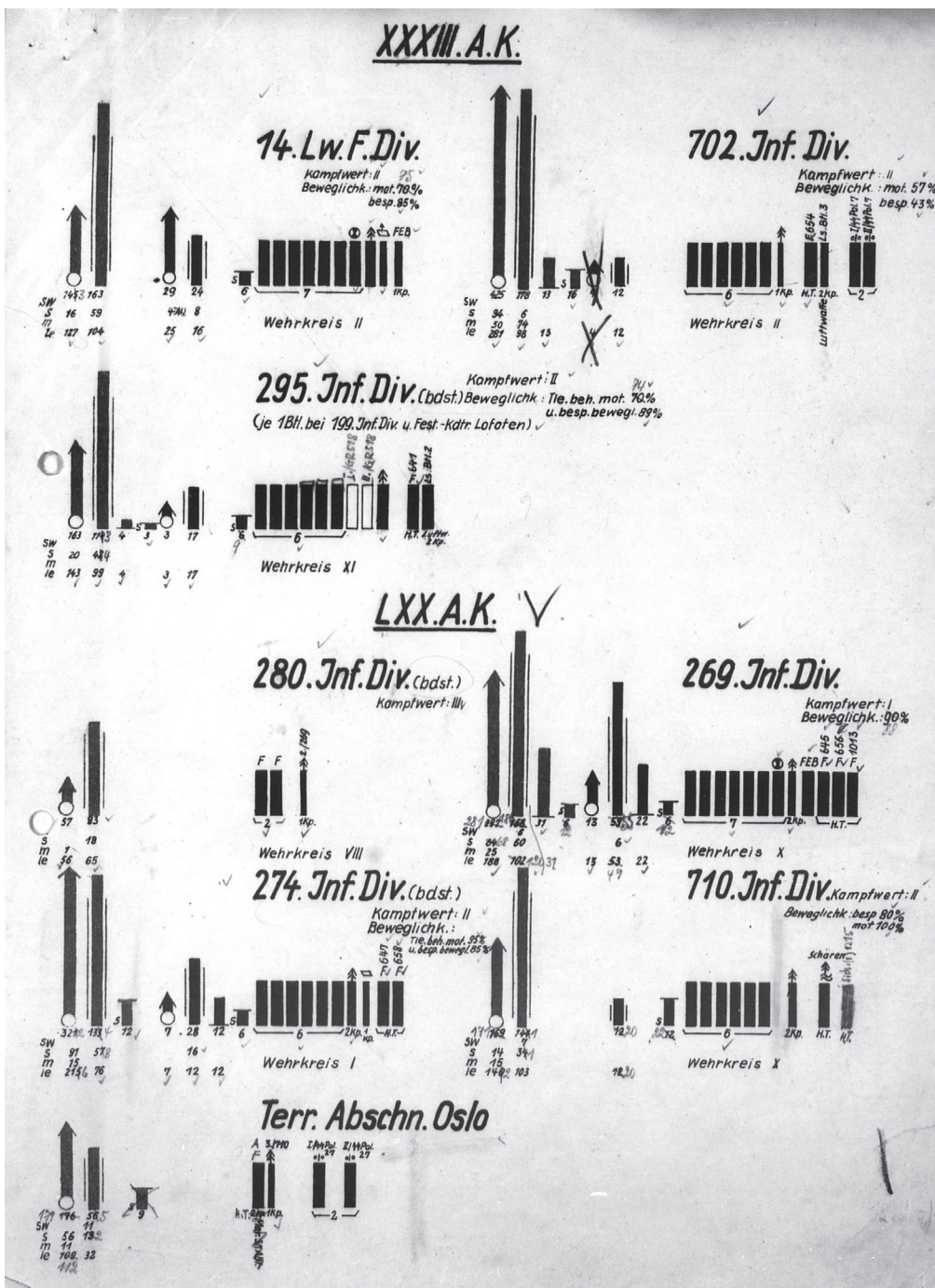
ved studier av Norge og Andre verdenskrig. Siden dette materialet ikke har vært lett tilgjengelig, har det stor verdi for mange personer som driver med historiske studier om Andre verdenskrig. Kost- nytteverdien er uansett veldig stor, og med beskjedne økonomiske ressurser har det vært mulig å gjøre en veldig stor forskjell. Dokumentene fra de operative tyske avdelingene kan være spesielt nyttig for de mange lokalhistorikerne rundt om i landet som ofte gjør deskriptive studier. Derfor har disse kildene hatt prioritet.

Det er selvsagt mange flere tyske dokumenter som er viktige i studier av krigen i Norge, fra både militær- og sivil side av okkupasjonen. Utover det som er skissert i tabell 1, er det mye annet materiale fra *Kriegsmarine* som er svært interessant å hente inn. Norge var viktig for den tyske marinen, og den britisk militære strategien mot Norge var i stor grad knyttet til *Kriegsmarines* tilstedeværelse.¹³ Det er når vi speiler britiske dokumenter mot tyske at vi får et mer interessant, nøyaktig og nyansert bilde. Da kan vi belyse krigsviktige hendelser fra begge sider, og informasjonen fra partene kan kontrolleres mot hverandre. Historien om hva som hendte blir da mer nyansert og utfyllende. Å systematisk samle inn og strukturere tyske primærkilder på dette nivået er derfor meget nyttig. En større forståelse av *Kriegsmarine* i Norge får vi også ved å hente kilder i nivåene over *MOK Norwegen*. Den øverste marineledelsen, *Seekriegsleitung* – *SKL*, gir overblikk over alle operasjoner *Kriegsmarine* var involvert i. I *SKL* finnes det mye materiale fra Norge¹⁴, fordelt på mange underliggende kommandoer. Et grovt estimat er at NARA har 500 mikrofilmer som omhandler *Kriegsmarine* med relevans for Norge, og som bør samles inn. *MOK Norwegen* utgjør 84 av disse. Nivå under er de flytende avdelingene (flotiljene) som opererte i Norge, et materiale som ligger spredt på vel 100 mikrofilmer i NARAs T1022-katalog.

I tillegg er det behov for å hente inn tyske primærkilder fra høyere militært nivå. Slik kan vi sette den tyske okkupasjonen av Norge inn i den store, krigshistoriske konteksten. Dette omfatter *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) og *Oberkommando des Heeres* (OKH), som belyser de strategiske vurderingene som ble gjort. Et grovt estimat ender også her på rundt 500 mikrofilmer ved NARA som er relevante. Dermed er planene for innsamling av mikrofilm fra dette arkivet i størrelsesorden 1200 til 1400 ruller, anslagsvis rundt 1,2 million dokumentsider. Det pågår en strukturert innsamling og digitalisering av dette materialet, men det vil

¹³ Dette er godt beskrevet i Christopher Mann: British policy and strategy towards Norway 1941–1945. Palgrave Macmillan 2012. Boken er basert på doktorgraden til Mann.

¹⁴ Oversikt over hva som finnes i SKL og underliggende kommandoer: Guides to microfilmed records of the German navy, 1850–1945, no. 3: Records of the German Navy High Command. 1935–1945. Tilgjengelig på NARA sine nettsider: www.archives.gov.

Skjematiske oversikter over de tyske avdelingene underlagt AOK 20 (AOK Norge og 20. Gebirgs AOK) i juni 1944. Fra Wehrmacht Führungsstab (WFSt/Op (H) Nord) i Oberkommando der Wehrmacht. Kilde: NARA T78-432, H 1/428.

ta svært lang tid å få på plass med den hastigheten arbeidet holder i dag. Over én million dokumentsider høres kanskje ut som en uoverkommelig oppgave, men som *AOK 20*-prosjektet har vist oss, er det mulig å gjøre svært mye med knappe finansielle ressurser når man jobber systematisk og strukturert. Frem til nå er vel 500 av disse mikrofilmene på plass. Over tid vil det dog være fullt mulig, mest takket være digitaliseringsteknologien og et utstrakt, tett samarbeid med en rekke privatpersoner i inn- og utland.

Noen problemstillinger med digitalisering av primærkilder

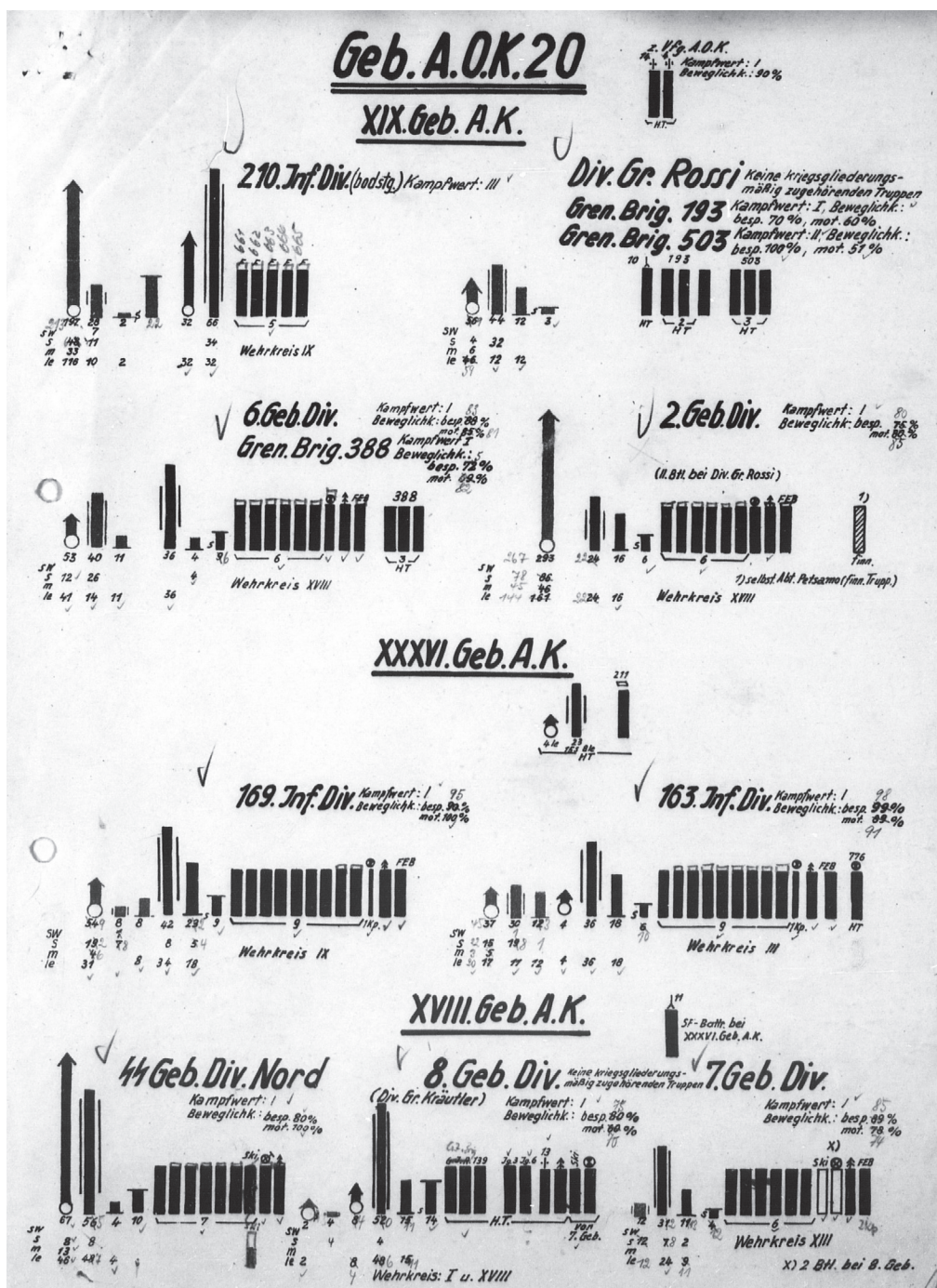
Det er svært viktig å presisere at digitaliseringen som er beskrevet her ikke er ment å erstatte de originale dokumentene, men snarere å gi mulighet for vesentlig lettere allmenn tilgang. Derfor har vi lagt vekt på å bygge opp et **arbeidsarkiv** med digitale primærkilder fra mange ulike sentrale arkiv. Kvalitetskravet har vært at det er mulig å **lese** primærkilden, ikke lage en perfekt digital kopi som skal bevares for ettertiden. Det er en faglig oppgave som arkivene må ha ansvar for. Fra starten har tre helt grunnleggende forutsetninger blitt lagt til grunn ved opparbeidelse av et digitalt bruksarkiv, uavhengig om det er gjort ut fra mikrofilm eller papirdokumenter:

1. Den digitale kopien av primærkilden må **alltid peke tilbake på opphavet**. I dette ligger det at en digital mikrofilm katalogiseres med samme identifikasjon som i arkivet den er hentet fra. For eksempel vil en mikrofilm med NARA-identitet T312/980 få samme navn i det digitale arbeidsarkivet. Det sikrer at det alltid er mulig å gå tilbake til originalen i opphavsarkivet om det skulle være behov for det. I mange tilfelle er det også mulig å gå videre til originaldokumentet på papir med informasjon fra arkivet som har mikrofilmen.
2. **Hele katalogen/mikrofilmen** må avfotograferes/digitaliseres. Dette er et helt sentralt prinsipp for å sikre at alle dokumentene som hører sammen blir tilgjengelig samtidig. Dette for å hindre at dokumenter går tapt i den digitale kopien. Dette har vært utfordringen med å bruke private arkiver som kilde for digitalisering, som svært ofte kun har utvalgte deler av en katalog fra et profesjonelt arkiv. I et digitalt arbeidsarkiv som skal brukes av mange må det sikres at kopiene av arkivkatalogene er komplett og sammenhengende. Hvis ikke må det fremkomme tydelig slik at det er mulig å gå tilbake til opphavet og hente ut dokumentene som mangler i den digitale kopien.

3. **Materialet skal samles inn og struktureres systematisk.** Arkivene har svært ofte primærkildene arkivert i serier av kataloger. Derfor må det ligge en strukturert og systematisk innsamlingsstrategi til grunn når det digitale arbeidsarkivet skal bygges opp. *AOK 20*-materialet i NARAs T312-serie ligger sekvensielt samlet på 101 (96 + 5) fortløpende mikrofilmer. Når dette ikke er tilfellet, som for eksempel med mange av dokumentene fra *Kriegsmarine* i NARA-arkivet, må de struktureres for å gjøre tilgjengeligheten lettere, samtidig som de peker tilbake til opphavsarkivet (se punkt 1). I mange tilfeller er en slik strukturering av materialet svært verdifull for brukere av det digitale arbeidsarkivet, som da kan søke mer effektivt og raskere i primærkildene. Dette fordrer at struktureringen av kildene er komplett. *AOK 20* er mer eller mindre strukturert slik det ligger på mikrofilm i NARA (som igjen reflekteres i guiden NARA har laget for *AOK 20*), mens *MOK Norge* må plukkes ut fra 84 filmer som ligger spredt utover i T1022-katalogen.

Kvaliteten på avfotograferingen er et punkt det er lett å se at åpenbart kan by på utfordringer. Grunnforutsetningen er at det er mulig å lese den digitale kopien, ellers vil den være verdiløs. Et grensetilfelle er avfotografering av større kart, som veldig ofte gir dårlig lesbarhet. En digital mikrofilm er i svart/hvitt, noe som gjør at den mister nyanser som kan komme til syne når det er brukt farger. Dette gjelder særlig på store kart, fargelagte figurer og skjematiske fremstillinger og når det er gjort korrektur eller notater med egen farge på dokumentet. Ett annet moment, basert på erfaringer, er at originaldokumenter som er avfotografert i farger, er lettere og mer behagelige å lese. Likevel vil det digitale bruksarkivet vise hvilke dokumenter som finnes i en katalog og han man behov for å hente ut informasjon som ikke er åpenbar på den digitale mikrofilmen, kan man finne tilbake til og konferere det originale dokumentet. Det blir en kost- nyttevurdering, og det er liten tvil om at et digitalt bruksarkiv som skissert her vil være et kvantesprang fremover ut fra dagens situasjon.

Ett annet moment er kvaliteten på selve mikrofilmen som digitaliseres. Det er stor variasjon i kvaliteten, ettersom avfotograferingen er gjort av ulike personer og institusjoner på 50- og 60-tallet. Sammenligner vi avfotograferingene gjort av T312- og T1022-serien i NARA, ser vi en klar kvalitetsforskjell. T312, der *AOK 20* befinner seg, er jevnt over av god kvalitet, mens T1022, der *Kriegsmarine*-dokumentene er lokalisert, er av svært varierende kvalitet og i noen tilfeller nærmest umulig å lese. Den ene serien er avfotografert av amerikanere, den andre av briter. Når kvaliteten er dårlig kan det være krevende og vanskelig å hente ut informasjon, og

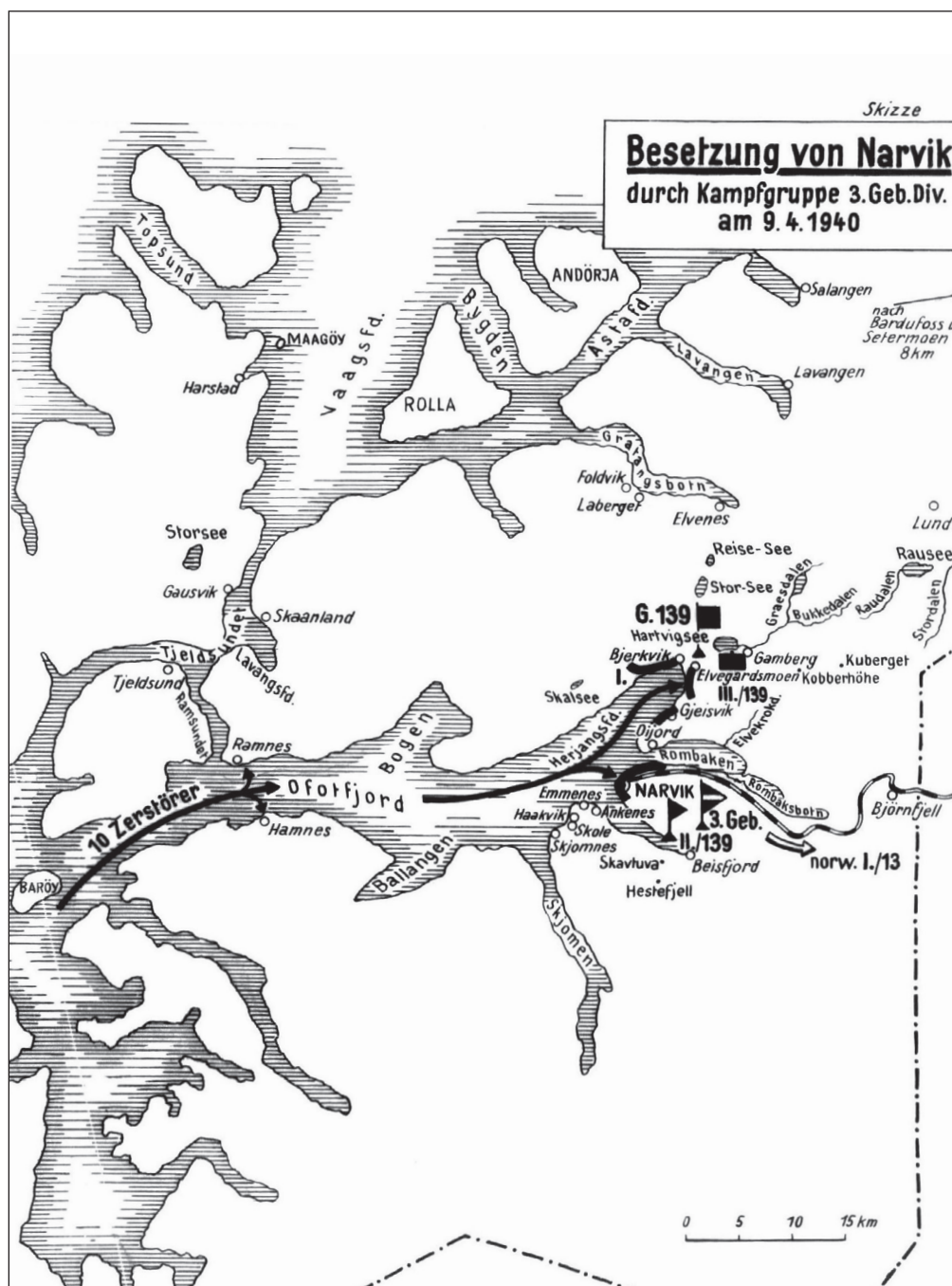
Skjematiske oversikter over de tyske avdelingene underlagt AOK 20 (AOK Norge og 20. Gebirgs AOK) i juni 1944. Fra Wehrmacht Führungsstab (WFSt/Op (H) Nord) i Oberkommando der Wehrmacht. Kilde: NARA T78-432, H 1/428.

da blir man henvist til å finne det originale dokumentet for å undersøke om det er av bedre kvalitet. utfordringene kompliseres ytterligere ved at kvaliteten på selve originaldokumentet i noen tilfeller er så dårlig at det er vanskelig å lese. Det er med andre ord flere faktorer som bidrar til at kvaliteten *de facto* vil variere. En digital kopi vil gjenspeile kvaliteten på originaldokument, kvaliteten på mikrofilmingen og kvaliteten på avfotograferingen av mikrofilmen. Det gjør at det kan gå tapt informasjon fra originaldokumentet gjennom digitaliseringen (som f. eks. kan gi uleselige kartdetaljer). Igjen blir det en kost- nyttevurdering, og igjen viser det viktigheten av å peke tilbake på opphavsarkivet. Tar en slike betraktninger med når en skal opparbeide et digitalt bruksarkiv, viser det viktigheten av å være klar over svakhetene og mulige feilkilder. Det er nettopp derfor de grunnleggende forutsetningene skissert i listen over må følges når man opparbeider et digitalt bruksarkiv.

Stort forskningsprosjekt om krigen ved UiT – Norges arktiske universitet

UiT – Norges arktiske universitet har fått ansvaret for et stort nasjonalt krigshistorisk prosjekt som skal se på ulike sider av okkupasjonen, og som er et godt eksempel på den store, og kanskje fornyede, interesse for krigen.¹⁵ Norges forskningsråd har bevilget prosjektet 19,6 millioner over fem år. Tildelingen kom i etterkant av 75-årsmarkeringen av det tyske overfallet av Norge, og prosjektet er knyttet til pågående prosjekter om Andre verdenskrig ved UiT. I tillegg til UiT, som har prosjektledelsen, vil NTNU, Institutt for forsvarsstudier og Narviksenteret delta i ulike delprosjekter. Dette er et svært stort løft for forskningen på krigen, og med det hviler det et ansvar på UiT og partnerne for å bringe frem ny kunnskap, nye kilder og bedre forståelse av perioden 1940 til 1945. Ett av områdene prosjektet bør prioritere er å få tilgang til og bruke primærkildene i større omfang enn tidligere. Det vil være fundamentet for deres videre forskningsaktivitet. Dersom UiT vil gi offentligheten og nasjonen Norge et løft i forståelsen av Andre verdenskrig, bør de ikke bare formidle resultatene av forskningen, men også primærkildene som ligger bak. Jeg håper UiT ser betydningen av dette og hva det kan bety for videre forskning på okkupasjons-tiden. Prosjektets betydning og relevans vil kunne være vesentlig større, og vare mye lenger om sentrale og viktige primærkilder blir gjort permanent tilgjengelig digitalt for allmennheten og andre forskningsinstitusjoner.

¹⁵ Prosjektbeskrivelsen: https://uit.no/forskning/forskningsgrupper/gruppe?p_document_id=501542

Kartframstilling av det tyske angrepet på Narvik 9. april 1940. Hentet fra AOK 20, der skjematisk oversikter over felttoget i Norge er sammenfattet, inkludert de tyske avdelingene som deltok. Denne oversikten er noe av det omfattende materialet som finnes i AOK 20. Kilde: NARA T312-1074, PG 85517.

Veien videre

Formålet med å bruke eksemplet med digitaliseringen av *AOK 20*-mikrofilmene fra NARA er å vise hva som er mulig å få til med relativt enkle midler og små finansielle ressurser. Men vi er ikke kommet lenger for å gjøre primærkildene **allment** tilgjengelig, og det er et paradoks. Blir de ikke brukt, har de heller ingen verdi! Dersom arbeidet med innsamling og digitalisering blir liggende hos privatpersoner (og dermed ikke brukt i andre prosjekter/studier), vil det i praksis ha svært begrenset verdi. I verste fall kan vi risikere at alt vil forsvinne over tid. Dess mer tid og ressurser som investeres i innsamlings- og digitaliseringsbiten, dess viktigere blir det å gjøre resultatet tilgjengelig for flere. Det vil uansett ta svært lang tid å få strukturert og digitalisert de fleste relevante primærkildene med fremgangsmåten som er beskrevet over, ikke minst siden det hviler på kapasiteten og ressursene til noen ganske få enkeltpersoner. Det mangler i tillegg en formidlingsplattform, fortrinnsvis en nettbasert løsning, som gjør det praktisk mulig å gjøre primærkildene offentlig tilgjengelig i et format som er lett å navigere i. Digitalarkivet, initiert av Statsarkivet i Bergen sammen med Universitetet i Bergen, har vist at det er mulig å finne teknologiske løsninger som kan fungere godt. *AOK 20*-materialet kan være godt egnet til et forsøk med nettbasert tilgjengelighet, og kan fungere som en test på hvordan et nettarkiv for digitaliserte dokumenter knyttet til andre verdenskrig kan bygges opp. Like viktig som primærkildene selv er struktur og kunnskap rundt dokumentene og hvor man kan finne informasjonen man søker etter. Et slikt prosjekt ville være en ny innfallsvinkel for å øke forståelsen og kunnskapen om krigen, og vil samtidig ha betydning for videre forskning på den. Både nasjonalt og lokalt.

Jeg har pekt på tyske primærkilder som viktig for forståelsen av krigen i Norge, men det pågår samtidig et tilsvarende arbeid med innsamling og digitalisering av britiske primærkilder, hovedsakelig fra dokumenter på papir fra National Archives i London. Det er gjort et grovestimat for hva som bør digitaliseres derfra, og det utgjør i overkant av en million dokumentersider. Til slutt kan vi legge til en tilsvarende mengde dokumenter fra arkiver i Norge. Det vil gi rundt 3,5 til 4 millioner dokumentersider fra alle arkiver. Å ha dette materialet samlet i ett stort og sammenhengende digitalt og tilgjengelig primærkildearchiv ville gitt oss fantastiske muligheter. Det langsiktige målet er å få det til, og vi er kommet et godt stykke på vei.

Takk til Olve Dybvig, Håvard Hovdet og Bengt Stangvik for innspill og korrekturlesning, samt for godt samarbeid med innsamling og digitalisering av primærkilder fra Andre verdenskrig.

Tjoahkkájgæsos

Vuodogáldo li ájnnsin duodastahthemijda má máhtti liehket gássjelisá jáksát. Vuonnan li galle girjålasjvuodas Nuppát væråldadoaro birra, valla moatten aktijvuodan ælla vuodogålđojda vuoseduvvam ma máhtti doarrohiståvråv åvddånbuktet stuoråp aktijvuodaj gåktuj. Dåt ienemusåt le båjkålasj histåvrålasj åvddånbuktemijn, gånna li binnå ressursa dåjt gålđojt viettjatjit gå dåsi åjgge gållo ja gåssjelis barggo le. Ådå digitalisierim-teknologijja buktå stuorra máhttelisvuodajt jávsåtjit gålđojt buorep låhkåj. Dåt le åvddånboahтам prosjevtas digitaliserit ålles «Armee Oberkommando Norwegen» (AOK), oajvemus dujska militera doarrojådedimes Vuonnan. Oadtjot dujska vuodogålđojt åvddån le buojkulvissan dasi mij le máhttelis oadtjot juska binnå ressursajs li. AOK materiåla li digitalisieriduvvam ja aktij måsskiduvvam mikrofilmajs ma gåvnnuuj amerikanalasj rijkaarkijvan (National Archives and Records Administration – NARA), ja dånna li 112 000 biele dokumentajs. Då li materiåla ma ælla goassak åvddåla digitalisieriduvvam. Prosjækta vuoset dåt vuogåduvvam ja strukturieriduvvam tjoahkkim ja digitalisierim le máhttelis oadtjot sierralågåsja ja avtatrajåk vuodogålđotjoahkkev massta le stuorra åvkke duodastuhttemijda doaro birra. Vuoroduvvam ulmmen le digitalisierit mikrofilmajt divna dujska doarrofåmo-dåsij ma lidjin AOK Vuona håldon, dåjs li 303 mikrofilma NARA:n. Digitalålasj gålđdotjoahkke sjaddå vaddet muhtem máhttelisvuodajt ma e dålla gåvnnu. Sæmmibuohta de ietjå dusjka gålđo digitalisieriduvvi, aktan gålđoj brihtalasja, amerikanalasja ja vuona arkijvajs. Ållu buoremus ulmmen le máhttet dahkat dåkkår digitalålasja næhttaarkijvav dåbålasja adnuj rabås, akti boahtteåjgen. Dåt stuorra berustibme doaros, mij vuojnunagå le lassånam ållo ja vijddåt girjålasjvuodas, vuoset dårbov dåkkår digitalålasja arkijvas.

Summary

Primary sources are important documentation that can often be difficult to access. In Norway there is a wealth of literature relating to the Second World War, but in very many cases there is little use of primary sources that can put these historical events of the war in a wider context. This largely applies to local historical representations, where limited resources make the gathering of such sources both difficult and time-consuming. New technology for digitisation now offers great opportunities to provide better access to these sources. This is illustrated through a project that has digitised everything from Armee Oberkommando Norwegen (AOK) – the top German military command in occupied Norway. Access to German primary sources is used as an example of what it is possible to do with very

limited resources. The AOK material has been digitised and assembled from microfilm held by the National Archives and Records Administration (NARA) in the USA, comprising 112,000 pages of documents. These materials have never before been gathered digitally. The project shows that through systematic and structured work to gather and digitise, it is possible to establish a unique and coherent primary source collection with great relevance to documentation of the war. A priority is to digitise microfilms for all German military under the auspices of AOK in Norway, which encompasses 303 microfilms at NARA. A digital primary source collection of this kind will provide opportunities currently not available. There is also work ongoing in parallel to digitise other German military sources, as well as sources from the British, American and Norwegian side. The ultimate goal is to make a collection of digital sources like this publicly available via an online archive at some point in the future. The substantial interest in the war reflected by steadily growing and extensive literature, demonstrates the need for a digital archive of this kind.

Forfatter

Kjetil Korsnes er lokalhistoriker og forfatter som har skrevet artikler og bøker med tema fra Andre verdenskrig. Han har over lang tid også jobbet med innsamling og digitalisering av primærkilder, hovedsakelig fra amerikanske, britiske og tyske arkiver. I tett samarbeid med flere andre koordinerer han et privatfinansiert prosjekt for å systematisk samle inn og digitalisere primærkilder relevant for å belyse krigshistoriske hendelser i Norge. Han har bidratt med tilgang til primærkilder til mange bok- og lokalhistoriske prosjekter. Korsnes er i sitt profesjonelle virke utdannet biolog med doktorgrad i molekylær virologi, og har sitt daglige virke som førsteamanuensis ved Nord universitet i Bodø. E-post: kjetil.korsnes@nord.no